УДК 18.7.01
ББК 87.7я7
Б95

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
(протокол № 8 від 27 березня 2014 року)

Рецензенти:
Н.Г. Мозгова доктор філософських наук, професор кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
Т.К. Гуменюк доктор філософських наук, професор, проректор з навчальної роботи Національної музичної Академії України імені П.І.Чайковського
В.А. Рижко доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Київського національного університету будівництва і архітектури

Б95 **Естетика: навчальний посібник для педагогів** / за ред. Т.І.Андрущенко. - К.: «МП Леся», 2014. - 613 с.

Авторський колектив: доктор філософських наук, професор **Андрущенко Т.І.**, кандидат філософських наук, доцент **Грицаєнко П.М.**, кандидат філософських наук, професор **Дорога А.Є.**, кандидат філософських наук, доцент **Коннов О.Ф.**, кандидат педагогічних наук, доцент **Лобанчук О.А.**, кандидат філософських наук, доцент **Овчаренко І.В.**, кандидат філософських наук, доцент **Покотило К.М.**, кандидат філософських наук, доцент **Савранська Н.О.**, кандидат філософських наук, старший викладач **Скрипнікова С.В.**, кандидат філософських наук, доцент **Шарипін А.В.**, старший викладач **Шульга Т.Ю.,** доктор філософських наук, професор **Юхимик Ю.В.**

Навчальний посібник орієнтований на формування естетичної культури студентів педагогічних вишів. Видання всебічно знайомить студентів з естетичним досвідом людства: поряд з оглядом естетичних теорій минулого висвітлюються сучасні ідеї естетичного виховання, значна увага приділяється семіології, типології та морфології мистецтва, визначаються закономірності і види художньої творчості. Шляхи вдосконалення естетичної культури розглядаються невід'ємно від педагогічної проблематики, що допомагає покращити викладацьку роботу та підвищити загальний рівень педагогічної майстерності. Кожний розділ доповнений хрестоматійним матеріалом та ілюстраціями.

Для бакалаврів, магістрів, аспірантів, викладачів гуманітарних дисциплін та всіх тих, хто бажає підвищити рівень естетичної культури.

ISBN 966-8126-73-4

ЗМІСТ

Передмова 5
Розділ 1. Теорія естетики 7
1.1. Предмет та завдання естетики 9
1.2. Естетична свідомість 26
1.3. Естетичні категорії 69
1.4. Становлення європейської естетичної думки 95
1.5. Естетичні теорії XVII-XIX ст. 161
1.6. Естетичні теорії XX-XXI ст. 215
1.7. Українська естетика 253

Розділ 2. Естетика як філософія мистецтва 291
2.1. Мистецтво як естетичний феномен 293
2.2. Художній образ 341
2.3. Форма і зміст 348
2.4. Знак, символ 365
2.5. Художній стиль 389
2.6. Іронія, гра 402
2.7. Асоціація, метафора, алегорія 427
2.8. Морфологія мистецтва 438
2.9. Історична типологія мистецтва 458
2.10. Мистецька практика XX-XXI ст. 467

Розділ 3. Педагогіка як естетична сфера діяльності 491
3.1. Естетика педагога 493
3.2. Естетичне виховання у країнах світу 513
3.3. Естетичне виховання в Україні 541
3.4. Етикет у навчальному закладі 579

ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ У КРАЇНАХ СВІТУ

Для ширшого розуміння сутності естетичного виховання майбутньому педагогу необхідно орієнтуватися у сучасних світових тенденціях цієї галузі. У кожній країні склались власні, оригінальні традиції, самобутнє мистецтво, історично сформований місцевою культурою педагогічний досвід. Естетична освіта в країнах світу на зламі тисячоліть нагадує образ «дволикого Януса», в якому дивним чином співіснують світоглядні протилежності ХХ та ХХІ століть. У погляді бородатого старця ще жевріє минуле ХХ століття, де зазнали краху ідеали просвітництва й класичної педагогіки, а по інший бік — юнацькі очі, що пильно вдивляються в майбутнє інформаційного суспільства, де філософія освіти нероздільно пов'язується з постмодерністським образом людини. Доречність образу підтверджується дійсним порядком речей, бо на сьогодні, через неприйняття гуманістичних принципів, постмодернізм переважну більшість концепцій освіти відносить до пережитку ХХ ст. Реформаторська педагогіка М.Монтессорі, Р.Штейнера, С.Френе, П.Петерсена, яка перша наголосила на правах дитини і свободі у вихованні, поступово відійшла на другий план. У постмодерністських моделях освіти пропонується розглядати педагогічне знання як різновид мистецтва, в якому ідеали освіти набувають естетичного забарвлення, а освітні програми оцінюються на підставі лише їх естетичної цінності (М.Грін, Х.Бек, М.Фуко). Естетичний плюралізм — це ще один крок на зустріч до самоосвіти й самовдосконалення, ще більш завзятіші спроби відійти від репресій й тиску на особистість, відхилитися від «стандартів» заради креативності, знесилити «блоки» й «екрани», що перешкоджають повноцінному естетичному досвіду дитини. Натомість, глобалізаційні процеси активно впливають на модифікацію національного естетико-педагогічного досвіду. Такі обставини зумовлюють одночасне співіснування схожих та відмінних форм та методів естетичного виховання. У цьому розділі пропонується ознайомитись з характерними особливостями національних систем естетичної освіти та виховання, що склалися у різні історичні етапи у різних країнах світу.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ

У США відсутні обов'язкові шкільні програми і єдиний тип шкіл, тому система естетичного виховання є доволі варіативною. Проте, в американській педагогічній літературі підкреслено особливу роль художнього досвіду для становлення особистості. Заняття мистецтвом є обов'язковими для кожної дитини, незалежно від ступеня її талановитості. Прикметно, що естетичне виховання в американських школах розглядають, здебільшого, як виховання через заняття мистецтвом, причому не стільки через сприйняття художніх творів, скільки через власну практичну діяльність дитини. Припускають, що життєві спостереження набувають естетичної значущості, лише проходячи крізь призму практичного художнього досвіду. Одним з провідних завдань естетичного виховання вважається гармонізація відносин особистості з середовищем («personal adjustment») шляхом накопичення позитивного досвіду, зокрема, досвіду спілкування з прекрасним.

Одним із найбільш поширених напрямків західної практики є дисциплінарний підхід, який передбачає гуманізацію загальної освіти через зміст навчальних предметів. Так, у програмі загальної освіти у Гарвардському коледжі (Кембридж, штат Массачусетс) одним з провідних напрямків є естетичне пізнання світу (Aesthetic and Interpretive Understanding), що охоплює 35 навчальних дисциплін та має за мету розвиток естетичного сприйняття студентів, набуття ними навичок розуміння та взаємодії з мистецтвом [16; с. 200]. За результатами досліджень 2010-2011 рр. Центром Гетті (Лос-Анжелес, штат Каліфорнія) було запропоновано програму художнього виховання «Art Together» для школярів. У процесі засвоєння предмета учень ознайомлюється із чотирма концепціями мистецтва: естетичною (вивчення природи мистецтва, його ролі в людському досвіді), критичною (опис, інтерпретація й оцінка твору), історичною (осмислення творів у культурному та історичному контексті), продуктивною (створення артефакту). Дисциплінарний підхід, на думку спеціалістів, забезпечує широку можливість для самореалізації особистості, а також для оволодіння естетичною грамотністю [6, с.17].

Цікавим є досвід гуманізації загальної освіти у штаті Міннессота, де 1979 року було започатковано проект BASIC, який передбачав інтеграцію предмета «Мистецтво» в структуру «базових дисциплін». За допомогою п'яти видів мистецтва: образотворчого, музики, театру, літератури, балету, які викладають професійні художники, музиканти, актори, режисери, поети, танцівники — здійснюється спроба розкрити інтелектуальний та емоційний потенціал учнів. Окрім безпосереднього проведення занять із предметів естетичного циклу, митці-викладачі консультували викладачів базових дисциплін і брали участь у складанні програм із цих дисциплін, доповнюючи останні відповідним видом мистецтва. Проте цей проект з огляду

Нью-Йорк (Дж. У. Беллоуз, 1911)

на високу собівартість належить до елітних програм художньо-естетичного виховання [3].

Система естетичного виховання США ґрунтується на принципі «навчання в мистецтві і через мистецтво», при цьому дітей залучають до діяльності, пов'язаної з різними видами мистецтва: музикою, драматичним мистецтвом, літературою, образотворчим мистецтвом та ін. Так, у завдання естетичного виховання молодого покоління входить залучення дітей до різних музичних напрямів та стилів. У США відбувається щорічний фестиваль народної творчості, завдання якого — зберегти народне мистецтво в Америці. З 1997 року організовують виступи фольклорних груп безпосередньо в школах [8]. Популяризацією джазової музики у формі концертів, лекцій та фільмів з історії джазу займається Асоціація джазу. До популяризації музики як виду мистецтва долучаються й окремі відомі музиканти, і спеціальні фонди й освітні організації.

У США під час роботи з дітьми педагоги використовують різні форми драматичного мистецтва, щоб більше задоволення отримали учасники, а не публіка. Гра учасників може являти собою і театралізацію оповідання, пісні, п'єси, будь-якої історичної події, жарту, загадки, мультиплікації чи навіть інструментальної музики. Творче мислення, контроль за емоціями, прагнення зрозуміти мотивацію і поведінку інших людей, здатність чітко виражати свої думки – все це стимулює творче мислення дітей через їхній інтерес та

безпосередню участь.

Надзвичайно популярні в США «Театри читача». Томас Кортак, режисер Дитячого театру у м. Нашвіллі (штат Теннесі), дотримується тієї концепції, що дітей треба готувати до сприйняття театру в школі. Він розробив схему залучення дітей до театру:

1-2 клас – ознайомлення з правилами поведінки в театрі;

3-4 клас – ознайомлення із внутрішнім інтер'єром театру;

5-6 клас – ознайомлення з різноманітними професіями театру, термінологією, що використовується в театрі;

7-8 клас – ознайомлення з такими візуальними аспектами в театрі, як декорації, костюм, світло, грим, реквізит;

9-10 клас – аналіз п'єси (форма, стиль, зміст, критичні зауваження);

11-12 клас – історія мистецтва театру, концепція розвитку, технічні можливості, пропорції, єдність, узгодженість тощо [3].

Серед багатоманіття джерел, що впливають на формування естетичних потреб учнів, перше місце віддається книзі. Бібліотеки в США виконують важливі соціальні функції та, насамперед, виховні й освітні, організовуючи літературні вечори, лекції, безкоштовні концерти. Наприклад, публічна бібліотека Чикаго видає місячний путівник програми для дітей, організовує святкові прогулянки із Санта Клаусом і спеціальні програми на уїк-енд, а організація «Друзі бібліотеки», створена ще на початку XX століття, проводить заходи для популяризації читання в різних куточках Америки.

У США музей і школа співпрацюють дуже давно. Співпраця відбувається на двох рівнях: організовуються курси підвищення кваліфікації для викладачів, проводяться робочі наради для співробітників музею та шкільних педагогів, розробляються спеціальні проекти, пропонуються різноманітні програми й заходи для учнів: у музеї, школі, комбіновані. При музеях організовують дитячі групи із прослуховування казок різних народів, гуртки, де діти здійснюють театральні постановки на прочитані сюжети. У музеї міста Бостона організований дитячий художній центр, досвід якого було поширено по всій країні. Художні музеї ознайомлюють дітей із творами відомих майстрів, організовують бесіди про мистецтво, лекції-концерти, гуртки малюнка, скульптури, різноманітних ремесел, фотографій.

Як бачимо, естетична освіта США відрізняється плюралізмом, відмовою від «стандартів», надається перевага самоосвіті та самовдосконаленню в естетичній діяльності, що на перший план висуває креативність особистості. Комерціалізація освіти в США, з одного боку, заганяє її в утилітарні та прагматичні рамки, а з іншого — побічно розвиває освітянську діяльність громадських, приватних та державних мистецьких закладів.

ЯПОНІЯ

У Японії естетична освіта є однією із центральних складових становлення особистості. Японські педагоги розглядають здатність до естетики як реалізацію людиною власної індивідуальності. Проте осмислення організації естетичного виховання школярів у цій країні неможливе без розуміння особливостей японського національного характеру. Почуття краси, характерне для японців, виражене в таких концепціях, як міямбі (витончена вишуканість) та сабі (елегантна простота), передбачає світ естетичної та емоційної гармонії. Японська держава глибоко усвідомлює той факт, що вся культура суспільства є середовищем, що виконує функцію формування. З огляду на це держава фінансує різноманітні заходи, спрямовані на естетичний розвиток своїх громадян. Так, споглядання цвітіння сакури, милування місячним сяйвом організовуються для всього населення країни. Це сприяє розвитку естетичного смаку, становленню такого способу життя, коли вся діяльність людини забарвлена глибокою пошаною до краси. Отже, необхідність розвитку творчої індивідуальності, одного з найважливіших факторів прогресу, все більше пов'язують із загальним культурним рівнем особистості. Система естетичного виховання Японії не відірвана від реалій сучасного життя, має практичний характер, але зберігає при цьому традиційний контекст [5, 9, 13].

Одним з основних завдань японської системи виховання є формування у людини особливого, специфічного ставлення до дійсності, здатності цінувати і розуміти красу навколишнього світу. У структурі японської національної свідомості естетичне ставлення посідає особливе місце. Традиційне життя японця в єдності та гармонії з природою є актуальним значущим у контексті сучасних глобалізаційних впливів на самобутню культуру Японії. Поряд із багатством традицій національного естетичного виховання провідними є нові тенденції. Вони полягають у тому, щоб домогтися від дітей розуміння краси в мистецтві, вираження в продуктах творчої діяльності своїх думок і почуттів. На викладання дисциплін художньо-естетичного циклу в середніх і старших класах відводиться до 6-ти годин на тиждень. За японськими звичаями всі дівчата повинні до заміжжя оволодіти як мистецтвом ікебани, чайної церемонії, традиційних танців буйо (виконуються в супроводі співу, зміст якого є основою побудови виразних форм танцю, який, так само, ілюструє зміст пісенної «розповіді»), так і грою на одному з народних музичних інструментів.

Уже в молодших групах дитячого садка (діти від 3 до 6 років; у 6 років діти вступають до школи), під час навчання дітей грамоти, їх учать не просто писати ієрогліфи, а писати красиво, відкривати за символом покладений у його основу малюнок (піктограма). Навчання письма посідає важливе місце в естетичному вихованні дитини. Каліграфія, що традиційно

вважається одним із видів образотворчого мистецтва (існують навіть різні школи каліграфії, зокрема абстрактна каліграфія), виробляє точність малюнка, впевненість штриха, витонченість ліній, пропорційність об'ємів тощо. Проте найголовніше – написання ієрогліфа відкриває сам принцип художнього узагальнення, принцип символізації, що веде від реального предмета до його позначення. Витонченість перебігу розумового процесу, що виражається в лаконічності й вишуканості ліній, допомагає виробити розуміння принципу побудови художньої форми. Ієрогліф має свій ритм, структуру, гармонію, передає пластику руху в уявному співвідношенні предмета з його ієрогліфічним узагальнено-конкретним зображенням (ієрогліф – це і знак, і образ, бо він є і позначенням, і малюнком, що зберігає віддалену, але наявну в основі його накреслення подібність до позначуваного), тому він виступає не просто як засіб комунікації, але й як об'єкт естетичного сприйняття. На прийомах каліграфічного письма побудовані принципи мистецтва малювання, виховується смак до лаконічного вираження сутності, відмови від зайвих подробиць, які обтяжують рух думки. У школі отримані навички з каліграфії розширюються практикою та теорією образотворчого мистецтва, зокрема, викладаються основи гравюри. Таким чином, на доступному дітям рівні та поетапно здійснюється формування і принципів художнього мислення, і принципів художнього вираження в типових для традиційного японського мистецтва витончено декоративних формах.

У Японії діє колірна система «Іроритай», що є обов'язковою для застосування на будь-якому виробництві. На її основі Інститут кольорознавства розробив систему із 240 кольорів, які мають свої назви й номери і тому легко контролюються. Вони побудовані з розрахунку 24 по колірному колу і 10 модуляцій кожного з них. Кожний із 24 «чистих» спектральних кольорів змішується, постійно зменшуючи активність вияву, із чорно-білою шкалою, даючи необмежену кількість найтонших відтінків-переходів. 10 із них відібрані в системі «Іроритай» як обов'язкові. Дитина в дитячому садку знайомиться з палітрою із 25-ти відтінків кольорів, другокласник повинен уміти користуватися фарбами 36-ти кольорів і знати їх назви. Вивчення кольору на такому рівні дає змогу широко розвивати розрізнювальні й аналітичні можливості зору, що дає величезну користь людині надалі, ким би вона не стала. І токар, і хірург, і вчений-експериментатор – усі професії, де потрібна тонко розвинена, здатна до швидкої реакції спостережливість людини, мають від подібної освіти безперечну користь. І це, звичайно, не має нічого спільного з розвитком лише технічних можливостей зору. Це розвиток мозку, розвиток особливих асоціативних форм мислення та духовної сфери.

Особливе значення в Японії надається «милуванню», яке передбачає спробу чітко побудувати поетапний розвиток естетичної чутливості у сприйнятті світу, здатності до естетичної оцінки. Через спостереження й осмислен-

Сад каменів храму Рьоан-дзі
(Нісабуро Іто, 1950)

ня краси найрізноманітніших явищ життя дитина звикає відчувати красу. Яскравим прикладом «милування» є сад каменів. Зазвичай сад каменів являє собою рівний майданчик, більша частина якого засипана піском чи дрібною галькою та на якому розташовані окремі групи необроблених каменів. На перший погляд здається, що камені розташовані хаотично, але насправді кам'яні композиції складені за певними правилами, які походять із світоглядних концепцій дзен-буддизму. Камені у групах розташовують по три, відповідно до буддійської тріади. На поверхні піску або гальки за допомогою граблів роблять борозенки, що простягаються вздовж довгої сторони саду та охоплюють колами камені. Сад каменів зазвичай розташовують біля будинку відповідно до архітектури та інтер'єру будинку. Функціонально сади каменів призначені для медитацій, милування природою, розмірковування, усамітнення на принципах бачення краси, вишуканості і простоти у буденному.

У школах Японії поширена музична самодіяльна творчість, якою охоплена величезна кількість школярів. У країні є багато шкіл, де в позаурочний час вивчать японські народні пісні та основи гри на народних інструментах. У школі маленьких японців обов'язково вчать грати на двох-трьох музичних інструментах. Найчастіше це традиційні японські інструменти – триструнний щипковий сямісен, кото (цитра), сякухаті (бамбукова флейта), а також фортепіано, гітара. У деяких школах учнів ознайомлюють зі старовинною двірською музикою й танцювальним мистецтвом. У більшості міст є широка мережа аматорських хорових гуртків та оркестрів.

Естетичне сприйняття в Японії вплетене в загальне сприйняття дійсності, художньо-естетичні елементи постійно присутні в кожному акті спілкування зі світом. Вважається, що глибокими знаннями в галузі техніки і точних наук людина з розвиненим образним асоціативним мисленням оволодіває швидше, і саме художня освіта краще, ніж інші види занять розвиває у дитини гнучкі образно-асоціативні форми мислення. Світ природи і світ мистецтва не розділені та не протиставлені один одному у свідомості японця чи в його мистецтві. Уміння відчувати природу, відчувати себе її частиною та уміння виражати це в усіх формах людської діяльності завжди вважалося обов'язковою якістю культурної людини. У традиційній японській культурі саме ставлення до природи естетизоване, а екологічне виховання невід'ємне від естетичного.

ІНДІЯ

Індійське менді
мистецтво розпису хною по тілу

Індійська педагогічна традиція — це суцільна лінія, що формувалася протягом тисячоліть, спиралася на кастову систему побудови суспільства й увібрала в себе найкраще, що міг дати сплав індуїстської, буддійської та мусульманської культур. Саме тут Нові віяння культури не руйнують старі, а органічно вписуються в них, завдяки гнучкості світорозуміння. Мистецтво дає можливість учням співвідносити систему морально-естетичних цінностей зі своїм «Я» і визначити її значення для себе й свого покоління. Естетична освіта в Індії насичена особливостями її традиційних видів мистецтв. Трансцендентальний характер мистецтва об'єднує два світи, що наділені красою, – світ духа і світ матерії. Індійська естетика розглядає мистецтво як божественний прояв у матеріальній формі. Таке розуміння культурної спадщини зумовлює напрями освіти в Індії – це забезпечення гармонії розумового розвитку (ясність суджень і раціоналістична поведінка), духовності (здатності до самопізнання, самозаглиблення), фізичної досконалості (загартовування, володіння власним тілом), любові до природи і прекрасного, навичок самоволодіння та стриманості. Метою як духовного, так і естетичного досвіду є досягнення блаженства (ananda, rasa). Найвищою ж метою життєвого досвіду вважається звільнення (moksa). Будь-яке естетичне переживання чи задоволення є тимчасовим, цінність його полягає в тому, що воно є близьким до вищого блаженства (ananda), яке веде до звільнення.

Найбільш прикметною рисою індійської культури, а також освіти є усний спосіб передачі матеріалу. Протягом століть зміст священних книг Веди і Упанішади, давньоіндійських епічних поем «Рамаяна» і «Махабхарата», а також навчання різних видів мистецтва та ремесл передавалися усно. Носіями цих знань виступав вчитель – гуру. Учень–шишья, мав прислухатися до кожного слова вчителя. Основним предметом навчання були Веди. Гуру багато годин на день навчав своїх нечисленних учнів шляхом багаторазового повторення рядків Вед, поки вони не запам'ятовували декілька. Разом з Ведами вивчали Ведангу – другорядні дисципліни для глибшого розуміння Вед. До неї входили: кальпа – обряди жертвоприношення, шикша – правильна вимова, чандас – метрика и просодія, в'якарана – граматика. Крім того, учні

вивчали шість систем індійської філософії. Якщо основа освіти брамінів (вища каста, «ті, хто усвідомив Верховного Брахмана») направлена на осягнення ведичної мудрості, то кшатрії («ті, хто захищає від болю») вивчали військове музичне і літературне мистецтво. Навчання вайшьїв («шлунок суспільства», діячі у сільському господарстві, банківській справі, торгівлі) було прагматичним. Дівчат із сімей-кшатріїв навчали музики, співу, танцю, образотворчого мистецтва, а також господарювання [13; с. 207-208].

На сьогодні в Індії можна виділити дві базові моделі культурного розвитку, які слугують основою для різних теорій виховання: 1) модель Ганді, який вважав основою суспільного життя самодостатні села з мінімальним використанням техніки; 2) модель Неру, що ґрунтується на боротьбі за технологічно прогресивне суспільство.

Ганді розумів освіту як вияв кращого в людині: в її тілі, розумі й дусі. На цій концепції був заснований план базової національної освіти, розроблений Комітетом під керівництвом Закіра Хуссейна в 1939 р. Відповідно до цього плану діти повинні були одержувати всебічну освіту через певну продуктивну діяльність. До навчальної програми входили малювання і спів. Метою малювання вважалося «натренувати око в спостереженні й розрізненні форм та кольорів і розвинути пам'ять відносно форм», а також «культивувати знання й оцінку в природі та мистецтві».

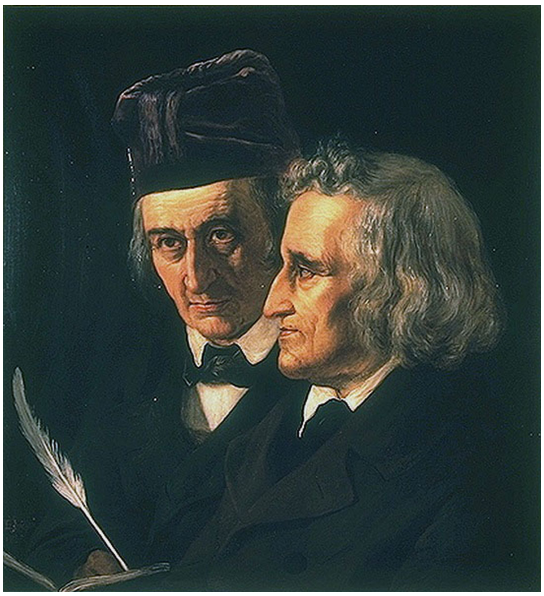
Окреме місце в індійській освіті посідає навчання музики. Відмітною і традиційною рисою індійської музики є мелодійність музичної системи, на відміну від європейської, яка була заснована на мелодії і лише потім збагатилася гармонією. Любов до музики прищеплена всім індусам з раннього дитинства, вони дуже тонко її розуміють, музика проникає усі сфери життя. Індійське музичне мистецтво представлено двома базовими школами: хіндустані, що включає перську музичну інструментальну традицію, і карнатак, яка відображає музику Південної Індії, засновану переважно на вокалі. Музика вводилася, щоб навчити дітей красивих пісень, прищеплювати їм любов до красивої музики, розвивати почуття ритму.

Система естетичного виховання в сучасній Індії вбирає певні риси освітніх моделей Ганді та Неру, а також базується на багатогранній давній традиції. Вона не підлягає одноплановому опису, бо відображає всі протиріччя багатоукладного суспільства в перехідний період. Незважаючи на тенденції осучаснення й комерціалізації культури, традиція продовжує зберігати свою національну силу, особливо в народній освіті, де вона залишається частиною життєвого укладу і є школою естетичного виховання незалежно від рівня формальної освіти. Творче застосування традиційних методів і форм естетичного виховання здатне конкурувати та співіснувати із сучасними підходами в освіті.

НІМЕЧЧИНА

У Німеччині реалізація системи естетичного виховання передбачає виконання двох взаємопов'язаних завдань: 1) всебічного використання можливостей кожного виду мистецтва для художньо-творчого розвитку особистості школяра, розширення сфери його духовних потреб; 2) збагачення на цій основі загальноестетичних уявлень та знань учня, необхідних для формування у нього естетичних поглядів і смаків. За останні десятиліття в Німеччині розроблено теорії та концепції естетичного виховання, методологічною підвалиною та важливим принципом організації якого в багатьох випадках стає ідея єдності художнього та загальнопсихічного розвитку дітей. Характерним для естетичного виховання у Німеччині є бажання інтегрувати так звану шкільну культуру в загальний культурний процес, спроба зрівняти її в правах із визнаними формами «дорослої культури». Цікавим у цьому плані є досвід «Шкільного цирку» в м. Дуйсбурзі. Увесь підготовчий процес – від створення декорацій до тренувань – відбувається на заняттях. За кілька років існування шкільного цирку ніхто із дітей не став професійним циркачем. Проте внаслідок творчої роботи діти набули комплексного поєднання таких якостей, як впевненість у собі, організаторські здібності, почуття гармонії, образне мислення, потреба у творчості, уміння керувати своїм тілом [10, 12].

Давню освітньо-естетичну традицію в Німеччині має музейна педагогіка [10]. Ще 1896 року мистецтвознавець та перший директор Гамбурзького Кунстгалле Альфред Ліхтварк провів цикл бесід «Практичний аналіз творів мистецтва» перед полотнами Кунстхалле для випускного класу однієї із привілейованих шкіл. Відновлений на основі конспектів дослівний текст аналізу десяти картин невдовзі став методичним посібником для спеціалістів із художнього виховання. Книга переконувала, що педагог, ознайомлюючи учнів із творами мистецтва, повинен звертатися до їхнього реального життєвого досвіду й заохочувати виникнення будь-яких вільних асоціацій. У 1960-ті роки музейна педагогіка набула нового звучання і на її основі була розроблена дитяча програма «Дивися й малюй». У 1968 році утвердилася як самостійний заклад «Художня школа при Кунстхалле». Від цього моменту музейна педагогіка Кунстхалле починає інтенсивно розвиватися й інтерес до неї стрімко зростає: якщо раніше для дітей щоденно проводили по два уроки малювання, то тепер загальна кількість занять на тиждень зросла до п'яти; проводяться щоденні музейні бесіди за участю школярів. Згідно з програмою «Дивися й малюй» практичні заняття проводяться в експозиції музею або в приміщеннях художньої школи. У деяких музеях Німеччини організовували «історичні ігри», у процесі яких реконструйовували певне історичне середовище, вивчали старовинні ігри, танці, етикет певного історичного періоду.

Вільгельм і Якоб Грімми
(Елізабет Єріхау-Бауманн, 1855)
німецькі вчені, представники
Гейдельберзької школи

Під час канікул в Німеччині організовувалися міжнародні заміські дитячі табори, які створювали умови для пробудження творчої активності дитини (передача вражень від художніх полотен за допомогою танцю, вільна літературна творчість, розмальовування стін, «подорож у минуле» тощо); підтримувалася робота учнів шкіл над індивідуальними проектами; були створені спеціальні програми для інвалідів: екскурсії для глухонімих мовою жестів, моделювання для сліпих тощо; широко використовується комп'ютерна техніка, за допомогою якої можна мандрувати всесвітньою історією мистецтва, одержувати уявлення про минуле і теперішнє певного музейного зібрання й ділитися враженнями з іншими.

Загальновідомою є вальдорфська педагогіка, спрямована на гармонізацію інтелектуальної, емоційної та вольової сфер особистості. Її методологічна основа ґрунтується на ідеях антропософії Рудольфа Штайнера (австрійський філософ і природознавець XX століття), у центрі уваги цієї системи – вільне виховання дитини, розвиток її фізично-душевно-духовної сутності, в якому провідне місце займає естетичне виховання. За умов відповідної адаптації в процесі художньо-естетичного виховання учнів доцільно застосовувати такі здобутки вальдорфської педагогіки, як вплив на свідомість та почуття учнів за допомогою розповіді спеціально створених казок і моральних історій; стимулювання колективних обговорень і дискусій учнів у навчально-виховному процесі; організація групової та колективної художньо-творчої діяльності учнів на уроках і у позаурочній роботі; завдання з мистецького формотворення та образотворення й поліхудожні творчі завдання, які збагачують емоційно-почуттєву сферу та креативні здібності учнів; міжвікові художньо-прикладні проекти, що розвивають комунікативні навички взаємодії та взаємодопомоги учнів; евритмія та малювання форм.

Однією з ідей вальдорфської педагогіки є евритмія (з грецької – «прекрасний рух» або «прекрасний ритм»). Педагогічний потенціал евритмії полягає в тому, що дитина вчиться не просто виконувати певні рухи – копіювати за зразком, а вільно самореалізуватися, рухаючись у просторі, втілюючи «живий ритм» і свій емоційний стан. Заняття з музики та евритмії у вальдорфській школі вчать глибоко переживати власні настрої, емоційні стани, викликані

художніми образами, розуміти красу змісту і форми. Учителі вальдорфської школи на уроках живопису особливо часто застосовують метод створення дидактичних казок. Зміст предметів «Малювання», «Живопис», «Ліплення» полягає у зображенні різних форм без контуру (форми попередньо «промальовуються» в повітрі), використанні кольорів для передачі їхнього «характеру», «настрою», «взаємовідношень»; використовується також виконання вправ, етюдів, вільне малювання, малювання за сюжетом, моделлю чи репродукцією, ліплення абстрактне та реалістичне з глини та бджолиного воску.

Предмет «Малювання форм» розвиває мислення учнів, сприйняття та усвідомлення форм і пропорцій не тільки за зовнішніми ознаками, але й з боку глибинної філософсько-естетичної сутності, гармонії. Спочатку малюються найпростіші фігури: коло, вісімка, спіраль, трикутник, п'ятикутна зірка, а також різні комбінації їх. Поступово завдання ускладнюються: відтворюються симетричні композиції, орнаментальні фігури (з вузловими перехрещеннями). Малювання без сюжету сприяє розвитку сенсорної чутливості учнів, їхньої духовності загалом, а конкретні сюжети чи предмети відволікають від емоційного переживання ліній, форм, кольорів. Малювання форм як метод належить до поліхудожньої освіти – це навчання й виховання дитини в процесі комплексного впливу на неї мистецтв, що можливе лише за умови активної взаємодії та співробітництва педагогів, які викладають у школі предмети гуманітарно-художнього циклу. Це не заміна традиційних уроків на заняття мистецтвом, це нові умови організації занять мистецтвом у школі. Головне завдання поліхудожньої освіти – розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів та вдосконалення наданих їм природою вмінь чути, бачити, відчувати, рухатися, спілкуватись. Через поліхудожнє виховання учнів залучають до різних видів мистецтв. Внаслідок цього формується комплекс естетичних властивостей особистості, яка готова до художньо-естетичного самовдосконалення [4].

Освітня традиція Німеччини має всесвітньо відомі системи виховання. Державні освітні програми вдало їх поєднують з новітніми напрямами у педагогіці, які спрямовані на розвиток естетичної культури учнів та надають їй перевагу в загальному культурному процесі, що сприяє вирішенню проблем молоді у сучасній соціокультурній ситуації.

ФРАНЦІЯ

Вміння французьких мислителів, винахідників та митців впливати на естетичне сприйняття і формувати естетичний смак людства є невід'ємною і прикметною рисою національної культури, що зберегла свої традиції. Освітня політика офіційних державних інстанцій Франції щодо естетичного виховання є переважно консервативною та базується на єдиних держав-

Коко Шанель «Маленька чорна сукня» (ескізи, 1926 р.)

них програмах. Естетичному вихованню у школах Франції надають загальнодержавного значення, тому естетичне виховання у школі стосується не окремої групи особливо обдарованих дітей, а всіх учнів без винятку. Перевага надається державним закладам освіти.

Науковим підґрунтям естетичного виховання в сучасній школі є психологія, філософія й естетика А. Бергсона, Ф. Ніцше, З. Фрейда. Особливе значення для художньої діяльності дітей мають систематичні заохочення їхніх творчих пошуків. У цих пошуках діти знаходять своє індивідуальне художнє вираження. Особливу увагу педагогів Франції викликає художньо-творче виховання підлітків, яке пов'язане з подоланням кризи творчих можливостей. У цьому віці відбувається перехід підлітка до соціального життя, у нього розвивається свідомість, критичний підхід до своєї творчої продукції, скептицизм, властивий цьому віку, згасання творчої сміливості. Педагогічні пошуки подолання цієї кризи йдуть у різних напрямках.

Естетичне виховання реалізується засобами мистецтв, наприклад музики. Наприкінці XIX століття музика, точніше, спів був уведений у всі шкільні програми. У музичному, як і в образотворчому, вихованні відзначається стійкість і традиційність. Перші програми з музики були створені 1887 року, а 1905 року вони були підтверджені спеціальним циркуляром Міністерства народної освіти.

Сьогодні школи Франції одночасно з підручниками із загальноосвітніх

предметів мають і підручники з художніх дисциплін: малювання та співу. Для школи випускають спеціальні серії репродукцій картин і платівок музичних творів із багатим репертуаром, використовують шкільне радіо й телебачення. Вже у дитячих садках спів тісно пов'язаний з іграми та ритмічними рухами. Про розуміння важливості музичного розвитку дітей свідчить проведення музичних занять кожного дня, а іноді й кілька разів на день. Діти співають на перервах, музика посідає провідне місце під час дитячих свят. У школі на перший план виступає слухання музики. Головне завдання занять музикою – це розвиток слуху й голосу. Окреме місце посідає розучування пісень, але практикуються і вправи у вигляді гам, диктанти. Спів в унісон поступово замінюється співом у два і три голоси. Вільне читання з нот – це вимога до всіх учнів старших класів.

У шкільній практиці поширені щорічні конкурси хорів, учительські конференції з питань музичного виховання. На цих конференціях значне місце посідає проблема, що є характерною для педагогіки сучасної Франції, – активізація методики викладання співу в школі, орієнтація на емоційно-творче начало в дитині. Поряд із цим у французьких школах використовують тести, пов'язані з дослідженням музичних здібностей дітей, музичної пам'яті, сприйняття висоти, тембру, розрізнення інтервалів і ритмів. Діти не тільки слухають музику, але й виконують та складають, пишуть її. Ініціатива й винахідливість дітей виявляється також у самодіяльних дитячих оркестрах. У нових школах поширюються шкільні типографії, у яких випускаються шкільні журнали з малюнками, віршами й оповіданнями учнів. Більш ширшу демонстрацію творчих можливостей дітей організовують так звані «Будинки дитини» – фактично це щорічні звітні виставки образотворчого мистецтва дітей, пов'язані з учительськими звітними конференціями. У «Будинках дитини» є все: меблі, каміни, скатерті, посуд, іграшки, панно, розпис на стінах — і все це створено дітьми, за їхніми задумами.

У Франції одним із головних здобутків у галузі освіти стало впровадження з 2001-2002 навчального року плану «Мистецтво і культура в школі», відповідно до якого художньо-естетичне виховання є обов'язковим у ланцюжку: початкова школа—коледж—ліцей. Програмами початкової школи передбачено щотижневе навантаження обсягом три години на вивчення предметів естетичного циклу. У позанавчальний час обов'язковою для всіх учнів початкової школи є участь у виховному проекті «Культурні класи» та за власним бажанням – участь у проекті «Ательє з художньо-культурної практики». У позашкільний час для заохочення дітей застосовують проекти «Класи відкриття» («Творчі класи» та ін.), «Партнерство», а також за допомогою «Місцевого виховного контракту» або «Міського контракту» організовують такі комуни, як «Живі спектаклі», «Пластичні мистецтва», «Музика», «Зображення та звук». Художньо-естетичним вихованням як

педагогічною проблемою у Франції наразі опікуються не лише освітянські заклади, а й митці, діячі культури, робітники музеїв та культурних центрів, регіональні, місцеві заклади культури і мистецтв.

Прикметне характерне прагнення всієї французької нації до естетизації людської діяльності та побуту, вимога витонченого смаку як у художній діяльності, так і в повсякденному житті є визнаними культурними трендами, які покликані зберігати і збагачувати традиції художньо-естетичної освіти Франції.

ПОЛЬЩА

У Польщі розробка нових педагогічних технологій у навчанні та вихованні була зумовлена значними соціально-історичними змінами польського суспільства. Польська система освіти є стандартизованою на державному рівні. Так, у державній програмі «Основні напрями вдосконалення системи освіти» (2001 р.) було підкреслено, що головним завданням школи є підготовка молодої людини до творчої та активної участі в суспільному житті. Це означає, що молодь повинна не тільки вміти користуватися технічними культурними надбаннями сучасного світу, але й, насамперед, має отримати належні знання та вміння для постійного духовного розвитку і самовдосконалення. Ця креативна роль молодої людини стосовно до зовнішнього оточення охоплює не тільки галузі науки і техніки, створення і використання матеріальних благ, але й формування власних естетичних цінностей та надбання культури міжлюдських взаємин.

Орієнтація на середнього учня, яка раніше панувала в польській педагогіці, призвела до того, що система шкільної освіти була спрямована на виховання здебільшого пасивних людей—виконавців розпоряджень та наказів, які слабо володіли самостійним творчим мисленням. У сучасній педагогіці було взято курс на виховання активної і творчої особистості. Дедалі більш популярними у роботі дитячих закладів стають освітні системи С. Френе, М. Монтессорі, К. Орфа, Р. Любана та ін. Заняття музикою, театралізованою і образотворчою діяльністю відбуваються у спеціально обладнаних приміщеннях, оснащених мультимедійними та аудіовізуальними засобами.

Починаючи з 1999 року, викладання всіх навчальних дисциплін художньо-естетичного циклу здійснюється з максимальним використанням міжпредметних зв'язків. Наприклад, у початкових класах уроки музики можуть проводитися спільно з вивченням мови, з фізкультурою або малюванням. Починаючи з 4-го класу, у школах впроваджено інтегрований курс «Мистецтво», на який відведено більший обсяг годин і який об'єднує на дидактичних та методичних засадах різні види мистецтва, зокрема музичне, хореографічне, образотворче, театральне. Підґрунтям розробки на-

Фридерик Франсуа Шопен
(Ежена Делакруа, 1838 р.)

вчальних програм з мистецтва є принцип взаємозв'язку різних видів мистецтва, серед яких визначальними залишаються музичне й образотворче.

Цікавим є досвід роботи з дітьми в Королівському замку у Варшаві [10]. Приміщення музею є цікавою формою ознайомлення школярів з історією, традиціями. Такий безпосередній, неформальний контакт із минулим є більш захопливим, ніж звичайний урок історії в школі, сприяє розвитку у дітей історичної уяви. Надзвичайно цінним видається у зв'язку із цим використання музейних інтер'єрів Королівського замку, що являють собою незвичайний, майже казковий світ, це розширює можливості для проведення занять на експозиції. Заняття можна проводити у традиційній формі лекції чи бесіди з дітьми, а можна провести й зовсім незвичайно, наприклад інсценування. Одна із тем – «Коронація». Діти ознайомлюються із церемонією, самі обирають короля й королеву, які одягають відповідне вбрання. Тісно пов'язаний з історією країни урок «Польський сейм». Діти дізнаються про розклад засідань Сейму, їхні теми, виступають у ролі сенаторів і депутатів. У таких сценічних постановках використовують реквізит із простих матеріалів, зроблений дітьми. Нещодавно в музеї стали практикувати нову форму занять зі школярами – короткі спектаклі, у яких беруть участь актори варшавських театрів.

Різноманітність експозиції впливає на тематику музейних уроків: історія, історія мистецтв, література, образотворче мистецтво. Уроки образотворчого мистецтва допомагають естетичному розвитку школярів, ознайомлюють на практиці з такими поняттями, як орнамент чи симетрія, а також із давніми техніками декору. У Королівському замку спеціально для цього обладнана майстерня, де є аудіовізуальна техніка, столи із приладдям для креслення, малювання й ліплення. Заняття з образотворчого мистецтва для дітей, звичайно, є продовженням уроку історії, грою після навчання на різноманітні теми: «Портрет короля», «Коронація», «Палац 1001 ночі», «Варшава в картинах Каналетто», «Візит до короля» та ін.

Слід зауважити, що сучасна польська система естетичної освіти знаходиться на стадії збереження та вивчення найкращого історичного досвіду минулих поколінь і збагачення цієї системи шляхом інтеграції провідних європейських освітніх тенденцій.

ВЕЛИКОБРИТАНІЯ

Хемптон Корт
колишня загородня резиденція
англійських королів (XVI-XVIII ст.)

Політика офіційних державних інстанцій щодо естетичного виховання у Великобританії побудована на традиційних системах викладання мистецтва з обов'язковим складанням державних випускних екзаменів.

Педагоги виходять з розуміння цілісності розвитку дитини, взаємозв'язку усіх сторін, а тому навчання не розподіляється на предмети, а здійснюється комплексно і має тематичний характер. Вважається, що потенціал дитини розвивається у сприятливих умовах, де важливу роль відіграють відносини дитини з однолітками і дорослими – «освіта дитини – це насамперед результат її взаємодії з оточенням, куди входять люди, матеріали і знання» [цит. за 11]. Творчий розвиток відбувається у процесі засвоєння образотворчих і танцювальних умінь, формування музикальності, рольової гри, творчого розповідання. Характерно, що художньо-естетичні заняття проводяться не спеціалістами, а тому педагоги акцентують увагу на створенні збагаченого естетичними засобами середовища і допомагають дітям розкрити здібності шляхом наслідування педагога, який разом із вихованцями співає, грає, танцює [11].

Базову роль у системі естетичного виховання відіграє теорія соціалізуючого мистецтва Альфреда Нортона Уайтхеда. Він, будучи обраним президентом Асоціації математиків, у 1916 році виступив з доповіддю про цілі освіти: «Культура полягає в активності думки та чутливості до краси і людяності почуттів. Шматки інформації не мають нічого спільного з нею». На його думку, завдання вчителя — не в тому, щоб навантажити учня знаннями, а у тому, щоб сприяти його саморозвиткові.

Професор П. Еббс із Великобританії вважає, що естетичне виховання є обов'язковим для кожної особистості незалежно від рівня художньої обдарованості та професії. Основні положення системи П. Еббса: естетичні почуття – фундаментальна властивість людини; кожен вид мистецтва має своє естетичне поле, яке базується на певній традиції; художня діяльність активізує естетичне поле; процес сприймання мистецтва об'єднує пізнання

з насолодою; у добре збалансованій педагогічній системі естетичне поле забезпечує гармонійне виховання творчої особистості [15; с. 55].

Одним із найважливіших елементів виховання молодого покоління є виховання в дусі поваги до культурних надбань нації. Так, в англійських школах і молодіжних клубах діють численні гуртки народного танцю. Цьому надають серйозного значення як у загальній системі виховання дитини, так і в її музичному та фізичному розвитку. Особливо підкреслюється соціальний бік танцю, де хлопчики й дівчатка танцюють разом. Основне завдання шкільних та молодіжних клубів – не підготувати спеціаліста з народного танцю, а вчити дітей одержувати задоволення від його виконання.

Освітні послуги, що пропонують музеї, об'єднують найрізноманітніші галузі. Наприклад, Музей лондонського транспорту серед інших пропонує курси з поезії, курс із кельтського мистецтва Британського музею містить відомості з природничих наук і технологій. У цій галузі є вдалі приклади: мережа MAQIC (музеї та галереї Кембриджа), об'єднаний проект Африка-95, здійснений Королівською Академією та Музеєм людства, проект із давньогрецької міфології, який пропонує інтегроване вивчення мистецтва, етнографії та історії, реалізований спільно Національною галереєю та Британським музеєм. Відділ освіти Королівського оперного театру спільно з Британським музеєм пропонує програму з оперного мистецтва, у якій були задіяні історичні матеріали, пов'язані з англосаксами.

Як бачимо, особливість системи естетичної освіти Великобританії – це її базування на старовинних національних традиціях із залученням ґрунтовних філософсько-педагогічних вчень та інтегративної естетичної практики.

ШВЕЦІЯ

Культурне життя в Швеції підпорядковане державі. Розроблені програми з питань впровадження мистецтвознавчих предметів у школі постійно вдосконалюються. Особливе місце у шведській системі освіті надається музичному вихованню. Директори загальноосвітніх шкіл і гімназій на основі прийнятих державою законів приділяють музичному вихованню учнів значну увагу. У всіх гімназіях значно збільшена кількість навчальних годин, відведених на музику. Сьогодні існує єдина музична програма для середньої школи, а в шкільному підручнику міститься цілий розділ із музичної освіти. Головна мета музичного виховання – навчити всіх дітей самим «створювати музику». Звертається увага на питання естетичної освіти студентів вишів з метою підвищення рівня культури випускників. Навіть у негуманітарних вищих навчальних закладах Швеції збільшили кількість годин на предмети естетичного циклу. Естетичним вихованням охоплені не лише школярі та студенти, але й доросле населення. У країні відкриті безкоштовні школи-кур-

си з мистецтва з можливістю отримувати стипендії тим, хто навчається в них. Ці школи-курси підпорядковані державним та різним суспільним організаціям.

Дві дівчини освітлюють бюст
(Й.Г.Сандберг, 1839)

Окрему увагу держава приділяє освіті дітей дошкільного віку. Педагоги вважають, що дитинство – це не тільки підготовка до дорослого життя, це теперішнє, що відбувається тут і зараз, яким необхідно вміти жити. Дослідниця В. Рагозіна [11] зазначає, що естетично розвиваються діти у малюванні, музикуванні, інсценізаціях, співах, розігруванні казок (казкотворенні) – у цих видах діяльності дитина задіює свої візуальні, тілесні, тактильні, слухові відчуття, завдяки чому розширюється її уявлення про світ, збагачується емоційно-почуттєва сфера.

У Швеції вважається [12], що світ фантазій, розповідей, читання й знань має вирішальне значення для розвитку дитини. Тому, коли батьки разом із малечею відвідують уперше педіатра, їм дарують, як правило, дитячу книжку. Муніципальні бібліотеки також залучають дітлахів до читання з метою навчити виражати свої думки. Вони організовують години казок у залах бібліотек, співпрацюють зі школами. Музеям та державним телеканалам надаються державні дотації на спеціальні програми для залучення дітей до естетичної практики.

Новітня ідея шведського естетичного виховання полягає у високій оцінці та повазі до культури, авторами якої є діти. Процес естетичної практики є не менш цінним, аніж її результат. У цьому процесі найбільш цінується самостійність і допитливість учня, поступово відбувається відмова від границь слухняності. Відбувається посилення міжпредметних зв'язків аж до «розмивання» меж дисциплін шляхом співпраці учителів. У перспективі така політика забезпечуватиме більш менш однакові здібності до самовираження.

Шведська держава в останні десятиліття стала на шлях активного проведення естетизації навчального процесу, забезпечення доступності і поширення естетичної діяльності дорослих із залученням і фінансовою підтримкою суспільних і приватних культурних фундацій.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. *Охарактеризуйте систему естетичної освіти Сполучених Штатів Америки.*
2. *Назвіть основні напрями естетичного виховання дітей в Японії.*
3. *Які дві базові моделі культурного розвитку є основою для теорій виховання Індії?*
4. *Місце і значення Вальдорфської педагогіки в освіті Німеччини.*
5. *Чим цікаві заняття з дітьми в Королівському замку у Варшаві?*
6. *Якими шляхами вирішуються проблеми естетичної освіти у Великобританії?*
7. *Опишіть процес естетизації навчального процесу Швеції*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабенко Т.В. Сучасний стан проблеми естетичного розвитку особистості у зарубіжних країнах // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 108-113.*
2. *Васильева З.И. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России / Васильева З.И. – Москва: Академия, 2006. – С. 429.*
3. *Виноградова А.А. Современные системы эстетического воспитания в школах Запада // Личность. Социокультурная среда. Интеллекуальные процессе. – Сборник научных трудов в честь 50-летия профессора, д.п.н. Л.Н. Седовой. – Балашов: Изд-во «Весы», 2002. – С. 40 – 45. Режим доступу: http://adogalakov.narod.ru/trudy/A_A_Vinogradova/N8.html*
4. *Дмитрієва І.В. Корекційна спрямованість естетичного виховання в старших класах допоміжної школи: Монографія / Ірина Дмитрієва. – Слов'янськ: Видавництво «Маторін», 2008. – 373 с.*
5. *Железняк О.Н. Эстетическое воспитание в Японии : Дис. ... канд. филос. наук:09.00.04 / Железняк Оксана Николаевна. – Москва, 2005. – 190 с.*
6. *Карцивадзе Г.М. Предметно-орєнтована художня освіта у США: автореф. дис. … канд. пед. наук / Г.М.Карцивадзе – Луганськ, 2000. – 18 с.*
7. *Личность. Социокультурная среда. Интеллекутальные процессы/Сборник научных трудов в честь 50-летия профессора, д.п.н. Л.Н. Седовой. – Балашов: Изд-во «Весы», 2002. – С. 40-45.*
8. *Новикова И.А. Организация досуга подрастающего поколения в США:*

Традиции и современность. СПб.: СПбГАК, 1991. - 78 с.

9. *Нурутдинова А.Р. Этико-эстетическое воспитание в Японии / Нурутдинова А.Р. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.portalus.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=1194531835&archive=1195596857&start_from=&ucat=&*
10. *Овчинникова А.Ж. Эстетическое развитие школьников Индии // Педагогическое образование в России. – Екатеринбург, 2009. – Выпуск № 1*
11. *Перминова Е.И. Опыт эстетического воспитания детей за рубежом: ретроспективный взгляд в XX столетие [Текст] / Е.И. Перминова // Педагогическое мастерство: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Москва, апрель 2012 г.). — М.: Буки-Веди, 2012. — С. 364-372.*
12. *Рагозіна В. Ранній естетичний розвиток дітей у системі дошкілля зарубіжних країн. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://www.ird.npu.edu.ua/files/ragozina.pdf*
13. *Семейкина С.А. Зарубежный опыт формирования художественно-эстетической культуры. - Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ext.spb.ru/index.php/2011-03-29-09-03-14/48-2011-03-29-09-06-29/3358-2013-08-27-23-27-33.html*
14. *Современные концепции эстетического воспитания (Теория и практика) / Отв.ред Н.И. Киященко: Москва: ИФРАН, 1998. – 302 с.*
15. *Уотс Алан В. Путь Дзэн ; [Пер. с англ]. – К.: "София", Ltd., 1993. – 320 с.*
16. *Федій О.А. Естетотерапія. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 256 с.*
17. *Федоренко С.В. Роль общей гуманитарной составляющей высшего образования США в воспитании гуманитарной культуры будущих специалистов // Проблемы современной науки – Сборник научных трудов.- Выпуск 8. – Часть 2, 2013. – С. 196-205.*
18. *GettyCenter: http://www.getty.edu/education/teachers/art_together/index.html*

Навчальне видання

ЕСТЕТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПЕДАГОГІВ

За редакцією
доктора філософських наук, професора,
заслуженого працівника культури України
Тетяни Іванівни Андрущенко

Оригінал макет: Шарипін А.В.

На обкладинці: Т.Шевченко «Почаївська Лавра з півдня», 1846

Підписано до друку 06.06.2014. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Тайме. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 36,0. Наклад 300. Зам. № 62.
Надруковано в «МП Леся».
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серія ДК № 892 від 08.04.2002.
«МП Леся»
03148, Київ, а/с 115.
Тел./факс: + 38 050 469 7485, 044 407 6197
E-mail: lesya3000@ukr.net